ПОЛИТОЛОГИ XXV
Эрдэм шинжилгээний бичиг №25: 26-47 дахь тал

АРДЧИЛСАН НИЙГЭМ ДЭХ ИРГЭНИЙ НИЙГМИЙН ТӨЛӨВШИЛ, ҮҮРЭГ РОЛЬ

Б.Пүрэвсүрэн
Социологийн магистр

А.Пагамсүрэн
МУИС, УТСОУХНУС,
Улс төр судлалын тэнхимийн докторант

Хураангуй:

Энэхүү судалгааны өгүүлэлд ардчилсан нийгэмд иргэний нийгмийн хувьсал, үүрэг, оролцоог гүнзгийрүүлэн судлахыг оролдсон. Энэ нь иргэний нийгмийн янз бүрийн тодорхойлолтыг судалж, бодлогын шинжилгээ, засгийн газрын хяналт, нийгмийн капиталыг хөгжүүлэх, иргэний оролцоог дэмжих, амьжиргааг сайжруулах зэрэг өвөрмөц шинж чанаруудыг онцолсон. Судалгаанд иргэний нийгмийн онолын үндэс суурийг, түүний дотор ардчиллын өөрчлөлт, нео-модернизмын онол, ардчилсан үнэт зүйлсийг нэгтгэх асуудлыг судлахыг зорив. Иргэний нийгмийн нөлөөллийг судалснаар иргэний нийгмийн улс төр, нийгмийн амьдралд оролцох, оролцооны ач холбогдлыг, мөн асуудлыг шийдвэрлэх, өмгөөллийн үйл ажиллагаа явуулах, олон нийтийн бодлогыг боловсруулахад иргэний нийгмийн үүрэг ролийг онцлон шинжилгээ хийсэн болно.

Энэхүү судалгааны өгүүлэлд хүний эрхийг дэмжих, сайн засаглалыг сайжруулах, тогтвортой хөгжлийг дэмжихэд иргэний нийгмийн байгууллагуудын чухал үүрэг гүйцэтгэж буйг шинжлэн судлахын зэрэгцээ ардчиллыг дэмжих, иргэний эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн өөрчлөлтийг урагшлуулах чиглэлээр гаргаж буй хүчин чармайлтыг нь авч үзсэн. Иргэний нийгмийн байгууллагуудын эдгээр янз бүрийн талбарт үзүүлэх нөлөөллийг судалснаар энэхүү судалгаа нь иргэний нийгмийн хүчтэй оролцоо болон хүчирхэг ардчиллын хоорондын чухал холбоог илэрийхлэхийн чухулчлсан. Мөнхүү өгүүлэлд олон нийтийн итгэлийг бий болгох, хүний эрхийг дэмжих, иргэдийн идэвхтэй оролцоог хангах бодлогыг дэмжих зэрэг иргэний нийгмийн оролцоог бэхжүүлэх амжилттай стратегийг авч үзсэн болно.

Түлхүүр үгс: иргэний нийгэм, ардчилал, засаглал, оролцоо, хүний эрх гм.,

Оршил: Орчин үед иргэний нийгмийн талаарх олон янзын альтернатив тодорхойлолтууд гарах болсон нь гол төлөв ашгийн бус, сайн дурын, гуравдагч тал, төрийн бус байгууллага эсхүл буяны салбар гэх мэтээр тайлбарлагдах болсон. Тухайлбал, *«иргэдийн хувийн амьдралын болон төрийн үйл хөдлөлийн хүрээ хоёрын завсарын орон зай дахь хамтын амьдрал, нийтэд нээлттэй талбарыг»* [1], мөн *«хувь хүн ба төр засгийн хоорондох орон зайг нөхөж байдаг бөгөөд мэргэжлийн, шашны, соёлын гэх мэт төрөл бүрийн сайн дурын бүлэг, холбоодын бүрдэл хэсэг»* [2], эсхүл *«хүний амьдрал, үйл ажиллагааны хэвийн нөхцөлийг хангах, хувь хүн ба нийгмийн бүлгүүдийн янз бүрийн ашиг сонирхлыг хэрэгжүүлэх бүх талын боломж олгосон нийгмийн харилцаа, түүний хэлбэржсэн ба хэлбэржээгүй бүтцийн нийлбэр цогц»* [3] түүнчлэн иргэний оролцоог дэмжих дэлхийн холбооны Иргэний нийгмийн индексийг боловсруулахад баримталсан тодорхойлолтоор бол *«иргэний нийгэм нь гэр бүл, төр, зах зээл зэргээс гадуур оршидог иргэдийн эвсэлдэн нэгдэж, нийтлэг эрх ашгийнхаа төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг талбар мөн»* [4] гэх мэтээр нэрийдэн тайлбарласан байдаг.

Энэ бүх тайлбарлалуудаас үзэхэд, иргэний нийгмийн үр ашигтай бодитой хяналт, үйл ажиллагаа нэн шаардлагатай байгаа учраас иргэний нийгмийн үүрэг өнөөгийн нийгэмд ач холбогдол нь үлэмж ихэсч байна. Тэрхүү ач холбогдол, хэрэгцээ шаардлагаас үүдэн иргэний нийгмийн үндсэн үүргийг *(1) бодлогын шинжилгээ хийх, сурталчилгаа явуулах; (2) төрийн байгууллагуудын ажлын үр дүн, төрийн албан хаагчдын үйл ажиллагаа, ёс суртахууны байдалд хяналт тавих; (3) нийгмийн капитал бий болгох, иргэдэд тэдний үнэт зүйлс, итгэл үнэмшил, иргэний харилцааны хэм хэмжээ, ардчиллын практикийг таниж мэдрэх, илэрхийлэхэд туслах; (4) нутгийн иргэдийн тодорхой бүлэг, ялангуяа хүн амын эмзэг, гадуурхагдсан*

---

[1] Ганбат Д, Чулуунбаатар Г, ба бусад. “Ардчилсан засаглал, нээлттэй нийгмийн нэр томьёоны тайлбар толь”, Улаанбаатар, Монгол Улс : ННФ, "Адмон принт" ХХК, 2006, 61х.

[2] Даваадулам Ц. “Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томьёоны тайлбар толь бичиг”, ((ред) Саарал З, Ed.) Улаанбаатар, Монгол Улс: МХЗ 9 төсөл, НҮБХХ, "Мөнхийн үсэг" ХХК, 2010, 22х.

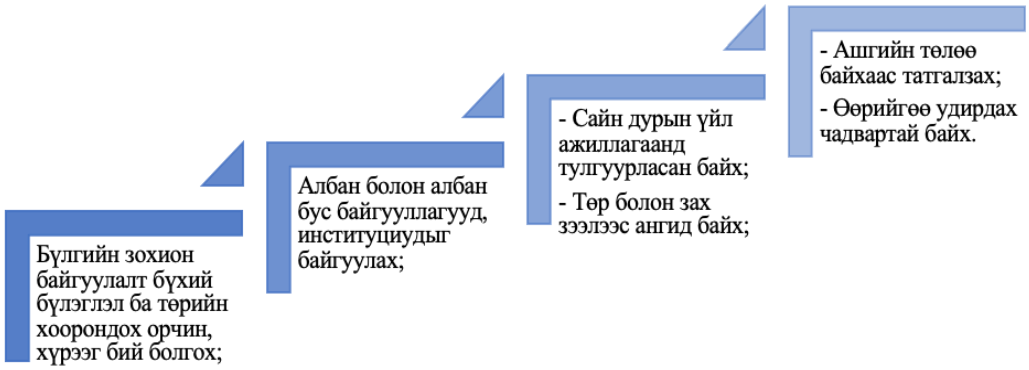
[3] Чулуунбаатар Г. “XX, XXI зууны зааг үеийн Монголын улс төрийн өөрчлөлт, ардчиллын хөгжил”, ((тех. редактор). Хатанболд О, Ed.) Улаанбаатар, Монгол Улс: "Сансудай" ХХК, 2009, 263х.

[4] CIVICUS. “CIVICUS Report ”, Ulaanbaatar, 2005.

хэсгийг зохион байгуулалтанд оруулж, улс төр, нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцуулах; (5) гишүүдийнхээ болон бусад иргэдийн аж амьдралыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн хөгжлийн үйл ажиллагаа явуулах замаар сайн засаглалыг гүнзгийрүүлэхэд хувь нэмрээ [5] оруулах явдал гэж үзэж байна. Төрийн бүтцээс иргэний нийгмийн ялгарах онцлог тал бол иргэний нийгмийн эрх чөлөөтэй, тэгш эрхтэй хамтран хоршигчдын өрсөлдөөнт, эв нэгдэлт харилцаа нь төр лугаа адил босоо, угсраа биш, харин эсрэгээрээ хэвтээ, зэрэгцээ хэлхээ холбоонд суурилдагт [6] оршиж буй явдал юм.

Эдүгээ энэ ойлголтыг тодорхойлсон олон янзын онолын баримтлалуудад иргэний нийгмийн тухай эдгээр тодорхойлолтод ерөнхий төстэй талууд байх боловч төгс нарийн нэгдсэн ойлголцолд хүрсэн нь бага. Тэдгээрийн зарим тодорхойлолт нь иргэний нийгмийн тодорхой хэсэг шинж чанарыг онцлоод бусдыг орхигдуулдаг бол, зарим нь төрийн эрх мэдэл, улс төр, иргэний хүний эрх чөлөөний тал дээр илүүтэй анхааран тодорхойлсон байдаг. Харин үлдсэн хэсэг нь нийгмийн хөрөнгө, нэгдэл нягтрал болоод эдийн засгийн үүрэг функцийн асуудалд илүү ач холбогдол өгдөг жишээ нилээдгүй бий. Энэ бүх үзэл хандлага нь бие биенээ нөхөхийн зэрэгцээ онол, зарчим гэхээс илүү бодлогын хэрэгжилт, онцолж буй зүйл, тайлбарлалын асуудал дээр ялгаатай[7] төдийхнөөр илрэл байдал ч мөн ажиглагддаг.

Дээр дурдсан иргэний нийгмийн орчин үеийн тодорхойлолтуудаас харахад янз бүрийн хэлбэртэй байх боловч тэдгээр нь эцэстээ дараах хандлагуудад нэгтгэгдэж байна. Үүнд:

[5] Гаус-Паша Айша. “Засаглалд иргэний нийгмийн байгууллагуудын гүйцэтгэх үүрэг”, In Ш. Ч. Дэннис Рондинэли, & Саарал З (Ed.), Төрийн захиргаа ба ардчилсан засаглал: Иргэддээ үйлчилдэг засгийн газар. (Даваадулам Ц, Trans., p. 44). Улаанбаатар, Монгол Улс: МХЗ 9 төсөл, НҮБХХ, ФСЭХ, "Адмон принт" ХХК, 2008, 144х.
[6] ФСЭХ, ШУА. “Монгол дахь иргэний нийгмийн төлөвшлийн философи, улс төр, эрх зүйн асуудал”, (Д. Д. Чулуунбаатар Г, Ed.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ФСЭХ, "Адмон принт" ХХК, 2014.
[7] Мөн тэнд, 40–41х.

Ардчиллын эдгээр шинжүүд нь *улс төрийн сонгууль, иргэдийн оролцоо, иргэний нийгмийн байгууллагуудын зүй зохистой үйл ажиллагаагаар* илэрч хэрэгжих бөгөөд төр аливаад манлайлан оролцох бус харин зарим үйл ажиллагааг иргэний нийгмийн зохистой харилцамжаар [8] дамжуулан гүйцэтгэх амьд зохицолдоог бий болгох нь ардчилсан хөгжлийн өөрийнх жам ёс, ардчиллын хөгжлийн нийгмийн чухал баталгаа нь болно. Тэрхүү баталгаа нь ардчилсан нийгэмд хүний амьдрал, үйл ажиллагааны аль ч хүрээ, нийгмийн харилцааны ямар ч салбарт иргэд, олон нийтийн оролцоо голлох үүрэгтэйгээр илрэх учиртай. Үүний зэрэгцээ бүс нутгийн болон дэлхийн нийтээр иргэний нийгэм нь эвслийн болон зохион байгуулалтын хүрээнд төрөлжиж, хүрээлэн буй орчин, нийгэм, эдийн засгийн тулгамдаж буй асуудлуудад түлхүү анхаарахад чиглэгдэх болсон.

Онолын үндэслэлийг тодорхойлох нь

Дэлхийн улс орнууд үзэл суртлын хоёр заагт хуваагдсан хүйтэн дайны дараах жилүүдэд улс түмэн өөрийн уугуул дүр төрхөө олох, өөрийн гэсэн бэлгэдэлтэй болох, түүнээс үүдсэн глобал улс төрийн өөрчлөлт, эдийн засгийн реформ өнөө хир нь үргэлжилсээр л буй. Түүгээр ч үл барам, хүйтэн дайн төгсснөөр дэлхийн бодлогын хурц сөргөлдөөн дуусгавар болж нэгэн цул, эрх тэгш ертөнц үүснэ хэмээх хандлагад суурилсан иргэншлүүд [9] ардчиллын нийтлэг зарчмуудыг үндэсний болон бүс нутгийн хэмжээнд зохистой хослуулах асуудал нэн чухал зорилт болсон чөнөөг хүртэл адармаатай хэвээр байна.

1990-ээд оны санхүүгийн хямрал нь ардчиллыг хөгжүүлэхэд гол түлхэц болсон гэж хэлж болно. Тухайн үед модерницазийн шинэ парадигмд улс төрийн ардчилах үйл явц, эдийн засгийн реформын хоорондох өрсөлдөөний динамик хүчээ авах болсон. Үүнийг Шумпитер [10], Липсет [11] нарын

[8] Энхтүвшин Б, Чулуунбаатар Г. “Үндсэн хууль ба Монголын Улсын ардчилсан хөгжил”, Монгол Улсын ардчилсан хөгжил ба Үндсэн хууль. УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв. Улаанбаатар: УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв, 2005, 17–18х.

[9] Хантингтон С. “Иргэншил хоорондын мөргөлдөөн, шинэчлэгдэн буй дэлхийн дэг журам”, О. (Баярхүү Д, Trans.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ННХ, "Мон-судар" ХХК, 2005, 9–10х.

[10] Hans-Joachim Lieber. “Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart”, Berlin: Bundeszentrale fuer polische Bildung,, 1991, 710x.

[11] Seymour M.Lipset. “Political Man: The Social Bases of Politics”, Garden City, NY, USA: Doubleday & Company. Retrieved from Political Man: The Social Bases of Politics. Doubleday & Company. Garden City. : https://www.questia.com/read/23560918/political-man-the-social-bases-of-politics, 1960, 27x.

танилцуулсан нео-модерницазийн онолыг баримтлагчид ардчилсан засаглалын улс төрийн цар хүрээг бий болгоход зах зээлийн баримжаатай реформ хийх хөтөлбөрийг боловсруулахад ихээхэн маргаантайн дээр ардчиллах үйл явцад тохиолдох улс төрийн дарамт шахалтыг тооцоолон өрсөлдөөнт зах зээлийн механизмыг дэвшүүлж байсан түүхтэй. Тухайн үед авторитари дэглэмийг дөнгөж түлхэн унагаасан улс орнуудын нийгэм-улс төрийн бүлэглэлүүд өөр хоорондоо талцан хуваагдах, өрсөлдөн тэмцэлдэхээ үл огоорон өөрсдийн нийгмээ нээлттэй, ил тод болгох, мөн улс төрийн засаглалаа оролцооны хэлбэрээр солисноор дэлхийн хэмжээнд зохицож амьдарна гэдэгтэй санал нийлж үзэл сурталд хуваагдахаа больж, өрнийн либерал ардчиллыг илүү хүмүүнлэг засаглалын хэлбэр [12] гэж хүлээн зөвшөөрөх болсон. Энэ мэтээр ардчиллын үзэл санаа, үнэт зүйлсийг гүн гүнзгий ойлгож, тэдгээрийг өөрийн итгэл үнэмшил, бодит үйл ажиллагааны хэм хэмжээ болгохгүйгээр ардчиллын оюун санааны баталгаа бүрдэх боломжгүй гэдгийг хэн бүхэн нэгэнтээ мэдэрч сургамж авсан. Бидний хувьд, ардчилал бол хүн төрөлхтний хувьд нийтлэг нэг ухагдахуун бөгөөд ардчилал хэтрэх, ардчилал дутах, хуурамч ба жинхэнэ ардчилал гэх ойлголтууд харьцангуй зүйл мөн гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх ёстой. Энэ утгаараа нийгмээрээ ардчилалд гэгээрч соёлжих нь ардчиллын хөгжлийн хамгийн гол үзүүлэлт мөн боловч тэрхүү гэгээрэл, соёлын хөрс суурин дээр хувь хүн мэдээлэл авах, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, итгэл үнэмшилээрээ эвлэлдэн нэгдэж, ашиг сонирхолоо хамгаалан төрийн бодлогод тусгуулахын төлөө хичээл зүтгэл гаргасаар байгаа. Нэг үгээр чөлөөт оролдлого хийх нь ардчилсан үйл явцыг бодитой өрнүүлэх, иргэний нийгмийн өнөө үеийн бодит чөлөө хандлагыг бүрдүүлэхэд чухал алхам болсон хэмээн үзэх учиртай.

Иргэний нийгэм бол зовлон зүдгүүрээс гэтгэлэгч мөн эсэхийн хариултыг олохын тулд нэн тэргүүнд иргэний нийгмийн үзэл баримтлал нь саяхныг хүртэл олон нийтийн дунд хурцаар тавигдаж, шийдвэр гаргагчид болоод түүний идэвхтэй дэмжигч нарын дунд ардчилсан улс төрийн соёлыг цогцлоон бүтээхэд нийгмийн бүлгүүдийг татан оролцуулах явдал хэмээгдэж ирсэн. Нэр томьёоны хувьд философийн шинжлэх ухааны цар хүрээнээс аль хэдийн халин гарсан ч, иргэний нийгмийн талаарх тодорхойлолт нь дэмжигчид болон шинжлэх ухааны салбарынханы хоорондоо одоог хүртэл маргаантай хэвээр. Өнөөгийн мэргэжлийн ном бүтээлд тодорхойлосноор

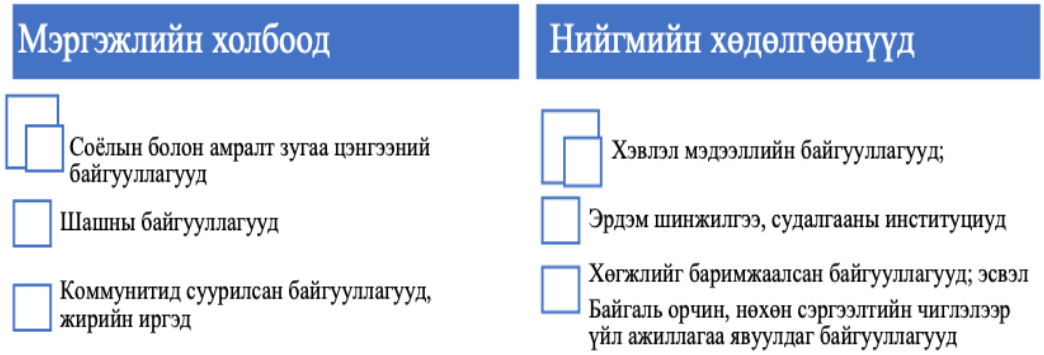
[12] Фукуяама Ф. “Түүхийн төгсгөл ба сүүлчийн хүн”, ((ред). Бошигт Н, Ed., & (орч). Цог Ш, Trans.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ННФ., "Адмон принт" ХХК, 2006, 286–288х.

иргэний нийгэм бол хувийн болон оролцогч талуудын нэгдэл бөгөөд төрөөс хараат бус байж, иргэдийн эрх, эрх чөлөө, ашиг сонирхлыг хамгаалах, түүнийг баталгаажуулахын төлөө ажиллах ёстой гол институт юм. Энэ утгаараа иргэний нийгмийн байгууллагуудын олон төрөл байдаг ч тэдгээрийг мөн олон янзаар тодорхойлсон байдаг. Тодруулбал, иргэний нийгмийн байгуулагуудад төрийн бус байгууллага болон коммунитид суурилсан байгууллагуудыг багтаан үздэг ч, үнэндээ иргэний нийгмийн байгууллагуудын бүрэлдэхүүн хэсгүүд гэж ойлгох нь зүйтэй. Үүнээс иргэний нийгмийн байгууллагуудын нийгмийн хөгжлийн үйл явцад гүйцэтгэж байгаа үүрэг ролийг харж болно.

Хүснэгт 1: Иргэний нийгмийн байгууллагуудын нийгмийн хөгжлийн үйл явцад гүйцэтгэж буй үүрэг

Үүрэг роль	***Жишээ, баримт***
Үйлчилгээг хүргэх	Хууль, эрх зүйн туслалцаа, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, усан хангамж
Хүйн хамтлагууд (community)-ын хэрэгцээ шаардлагад анхаарал хандуулах, зорилтыг тодорхойлох,	Сургалт зохион байгуулах, боловсрол олгох, амьжиргааг дэмжих
Иргэн болон төрийн хооронд зуучлах	Лобби хийх, төсөв хяналт тавих
Иргэдийн эрхийг хамгаалах, ашиг сонирхлыг нь тодруулах	‘Хоточ-нохойн’ функцээр хяналт тавьж ажиллах, хэвлэл мэдээллийн кампанит ажлыг өрнүүлэх гм.

Үүнээс иргэний нийгмийн байгууллагууд нэг төрлийн байдаггүй, албан болон албан бус салбарыг хамарсан өргөн цар хүрээтэй үйл ажиллагааг явуулахын зэрэгцээ олон төрлийн зорилтод үйл ажиллагааг өрнүүлдэг хөдөлгөөн, холбоод, эвсэлүүд байдгаараа хоорондоо ялгардаг. Дээрх

хандлагууд нь иргэний нийгмийг илүү мэргэшсэн, нарийн зохион байгуулалттай чадавхжих цаг нэгэнт болсныг харуулж байна. Тухайлбал:

Дээрх зохион байгуулалтын зураглалаас иргэний нийгэм дэх угсаатны, жендэрийн болон шашины гэх мэт бүлгүүд нь хөгжлийн чиг баримжаатай, ямагт шинийг эрэлхийлсэн, байнгын идэвхтэй үйл ажиллагааг өрнүүлэхийг чухалчлах ёстойг илтгэж байна. Хэрэь тэгж чадваас нийгмийг бүхэлд нь аюул зовлонд өртөхөөс сэргийлэх, ард түмний амьд харилцааг бий болгох замаар тэдний санал санаачилгыг удирдан чиглүүлэгчийн үүргийг гүйцэтгэж чадах юм. Нэг үгээр иргэний нийгмийн байгууллагуудын орчин цагийн тодорхойлолт бол *«ашгийг эрэлхийлэхээс илүүтэй эрх мэдлийг тэнцвэржүүлэх зорилготой»* сайн дурын оролцогчид байж чадна. Нөгөөтээгүүр иргэний нийгмийн байгууллагууд бол иргэдийн үзэл бодол, ашиг сонирхлоо харилцан солилцох, хуваалцах ард түмний нэгдэл [13] байх учиртайг бүрнээ илтгэх боломжтой. Тиймээс иргэний нийгмийн байгууллага гэдэг нь төрийн бус байгууллагаас илүү өргөн утга санааг багтаах бөгөөд бодит байдал дээр иргэний нийгэм нь санал бодлын өрсөлдөөн [14] хамтын ажиллагааны талбар юм. Тэр утгаараа, иргэний нийгэм бол төрийн болон зах зээлийн тавцан дахь мөнхийн гуравдагч салбараар илэрхийлэгдэж ирсэн нь түүний салбар хоорондын аливаа үйл явцад институцийн болон хувь хүний хоёулангынх нь хамгийн чухал давхцал байхын зэрэгцээ нийгмийн хөгжлийн олон асуудлыг тодорхойлох, цаашлаад нийгэм-улс төрийн нөхцөл байдалд шууд тусгалаа олдоггүй ч гэсэн түүний хэв шинжийг бүрдүүлж чадна.

Иргэний нийгмийн төлөвшил, үүрэг ролийн тухай

Хөгжиж буй олон оронд, иргэний нийгэм, төр засгийн хоорондын харилцаанд харилцан үл ойлголцох, итгэлцэх бэрхшээл тулгардаг ч тэрхүү бэрхшээлийг даван туулах, эцэстээ иргэдийн сайн сайнхны төлөө үр өгөөжтэй ажиллах, түүнд бодлогоо чиглүүлэхэд иргэний нийгэм өөрөө манлайлан оролцохыг шаарддаг.

Иргэний нийгмийн үүрэг, оролцооны талаар нилээд тодорхой санал дэвшүүлсэн хүн бол Даг МакАдам бөгөөд тэрээр улс төрийн боломжийн бүтцийн (POS) онолыг хөгжүүлсэн нэгэн билээ. Тэрбээр улс төрийн боломжийн бүтцийн (POS) онолын үндэс нь социологийн сэтгэлгээнд

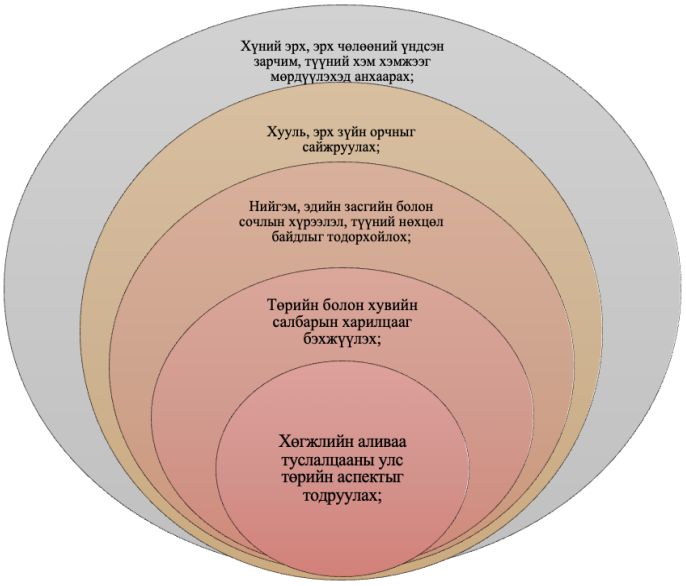
[13] UNDP. “Democratic Governance Reader”, A Reference for UNDP Practitioners. NY, USA: UNDP, 2011, 68x.
[14] UNDP. “Guide to Civil Society Organizations working in Democratic Governance”, NY, USA: UNDP, 2005, 50x.

суурилсан төдийгүй социологийн янз бүрийн өнцгөөс оруулсан гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх маш чухал саналыг дэвшүүлсэн. Улс төрийн боломжийн бүтцийн (POS) онолтой холбоотой гол социологич эсвэл онолч гэж байдаггүй, учир нь түүний хөгжил нь хамтын хүчин чармайлтаар бий болдог зүйл. Харин Чарльз Тилли маргаантай улс төр, нийгмийн хөдөлгөөний талаар улс төрийн боломжийн бүтцийн суурийг тавихдаа нийгмийн хөдөлгөөнүүд болон төрийн хоорондын харилцан үйлчлэлд анхаарлаа хандуулахыг чухалчилсан байдаг. Ийнхүү улс төрийн боломжуудын үүргийг онцолсон нь МакАдам болон онолын хандлагыг тодорхойлсон онолчдод ихээхэн нөлөө үзүүлсэн гэж болно. Ч.Тиллигийн *“мөргөлдөөний репертуар”* ба *“улс төрийн үйл явц”* гэсэн ойлголтууд нь тухайн улс төрийн нөхцөл байдалд нийгмийн хөдөлгөөнүүд хэрхэн ажилладагийг ойлгох үндэс болдог. Харин Сидней Тарроу улс төрийн боломжийн онолыг илүү боловсронгуй болгон өргөжүүлсэн нэгэн бөгөөд тэрээр “*эсэргүүцлийн мөчлөг”* болон *“улс төрийн үйл явц”*-д анхаарлаа голлон хандуулсан. Тэрээр хамтын үйл ажиллагаанд нөлөөлөхийн тулд улс төрийн нөхцөл байдлын ач холбогдлыг онцолж, нийгмийн хөдөлгөөнүүд болон төрийн байгууллагуудын харилцан үйлчлэлийг онцолсон байдаг. Жон Д.Маккарти, Майер Н.Залд нарын хувьд нөөцийг дайчлах онолыг улс төрийн боломжийн онолтой хослуулах замаар нийгмийн хөдөлгөөний үйл ажиллагааг төлөвшүүлэхэд нөөцийн (байгууллага, санхүү, хүний нөөц) зэргийг голчилсон нь жинхэнэ системтэй арга барил нь иргэний нийгмийн харилцаа, ардчиллын харилцаа эрч хүчтэй, холбоогүй гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх хэрэгтэй гэсэн санааг дэвшүүлсэн. Энэ нь ИНБ-ын үйл ажиллагаа нь улс төрийн тогтолцоонд, харин төрийн хариу үйлдэл нь эргээд иргэний нийгмийн байгууллагын оролцоог бүрдүүлдэг холбоо хэмээн үзэх хандлага өнөөгийн нийтлэг үзэгдэл болон төлөвшихөд ихээхэн нөлөөлсөн гэж болно.

Тэгэхээр иргэний нийгэм нь ард түмний эрхийн эсрэг чиглэж байгаа аливаа хуулийн хориг саад, мөн иргэний нийгмийн байгууллагуудын эрх, үүргийг хязгаарлаж буй бусад хүчин зүйлсийг эсэргүүцэн тэмцэх замаар нийгмийн хүрээллийг бий болгодог. Улмаар төр засгаас гарч буй алив согогтой бодлого, үйл ажиллагаанд эрэгээр нөлөөлөх, түүнд хяналт тавих *“хоточ нохой”*-н үүргийг гүйцэтгэдэг. Түүний төлөө ч шаргуу, идэвхтэй ажиллах ёстой. Нэг үгээр хэлбэл, иргэний нийгэм, иргэний нийгмийн байгууллагууд бол хүний эрхийг дээдэлж, ардчиллын үнэт зүйлсийг хамгаалах зорилгоор улс төрийн орчинд сөргөөр нөлөөлж буй аливаа асуудлын эсрэг идэвхийлэн оролцож, түүнд эрэгээр нөлөөлөх

зөвшилцлийн зарчмыг баримтлан шийдвэрт нөлөөлөхөд тэргүүлэн оролцогч нь байх учиртай.

Иргэний нийгмийн утга агуулга нь олон хувилбартай болох нь ойлгогдож байна. Энэ тухай академич Г.Чулуунбаатар *«иргэний нийгэм гэдэг үгийн явцуу утга нь олон хувилбартай бөгөөд гол төлөв иргэний нийгмийн төлөвшлийн үндсэн шинж, бүрдэл хэсгүүдийг илэрхийлсэн агуулгатай. Тодруулбал, төрөөс гадуурх байгууллагуудын нийлбэр цогц; нийгэм дэх төрийн бус бүх төрлийн харилцаа; чөлөөт иргэдийн өөрийгөө илэрхийлэх хүрээ, өөрөө хөгжих дотоод уг сурвалж бүхий тогтолцоо»* [15] гэж үзсэн байдаг. Үүнийг тодруулбал, төр ба нийгэм хэмээсэн эл түүхэн үзэгдэл нь хоорондоо салшгүй холбоотойгоос гадна зохих хэмжээний ялгаатайг илэрхийлнэ. Нэг ёсондоо нийгэм бол төр, түүний засаглалаас харьцангуй хараат бус, хүмүүсийн хувийн амьдрал, гэр бүл, ах дүүгийн болон анд нөхөрлөлийн холбоо, хэрэглээ, хөдөлмөр, ажил мэргэжлийн олон талын харилцаа, холбоогоор нөхцөлдсөн өвөрмөц хүрээ болохын хувьд нийгмийн сэтгэлгээнд ямар нэг хэмжээгээр бүрэлдэн бий болдог нийгмийн хөгжлийн явц болон хөгжсөөр ирсэн. Мөнхүү тэргүүлэгч зарчмыг ханган биелүүлэхэд дараах хүчин зүйлс шаардагдах аж. Тухайлбал,

Дээрх зураглалд харуулсанчлан иргэний нийгмийн байгууллагууд өөрсдийн нийгмийн хүрээллийг бүрдүүлэхээс гадна оролцогч талуудынхаа

[15] Чулуунбаатар Г. “XX, XXI зууны зааг үеийн Монголын улс төрийн өөрчлөлт, ардчиллын хөгжил”, ((тех. редактор). Хатанболд О, Ed.) Улаанбаатар, Монгол Улс: "Сансудай" ХХК, 2009, 261–262х.

харилцааг удирдан чиглүүлэх үүднээс өөрсдийн хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлоход чухал үүрэгтэй аж. Нэг үгээр төрөөс иргэдэд хүргэж буй үйлчилгээний хариуцлагыг тооцох, засгийн газрын удирдлагын хомсдолыг нөхөх замаар иргэдийн дуу хоолойг илэрхийлэх, төрийн үйлчилгээний доголдлыг арилгахад илүүтэй анхаарч ажиллахыг хичээдэг нь тодорхой байна. Нэг үгээр иргэний нийгмийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны ач холбогдол ийнхүү өсч буй хэдий ч хөгжиж буй орнуудад тэдний талаарх ойлголт бүрэн төгс тогтоогүйг илтгэж байна. Иргэний нийгмийн үзэл баримтлал нь үндсэндээ зах зээл, төрөөс тусдаа нийгмийн ээдрээтэй салбар хэмээн үздэг ч, хүн төрөлхтний нэн шинэ түүхэн үеийн нийгэм, эдийн засгийн онол, номлолд зөвхөн зах зээл, төр гэсэн хоёр салбарын оршин тогтнолыг хүлээн зөвшөөрч ирсний тод илрэл гэж болно.

Дээрх байдлыг *“иргэний нийгмийн байгууллагууд”* гэсэн гурав дахь салбарыг албан ёсны статистикийн мэдээ, тайланд *“үл үзэгдэгч”* хэлбэрээр үлдээх гэсэн уламжлалт хандлага их бага хэмжээгээр байсаар ирснийг харуулах нэг үндэслэл болж байна. Угтаа энэ салбар нь тосгоны холбоо, орон нутгийн анхан шатны нэгж дэх хөгжлийн байгууллага, хөдөө аж ахуйн эсхүл өөртөө туслах нийгэмлэг, шашны байгууллага, сургууль, эмнэлэг, хүний эрхийн байгууллага, бизнесийн ба мэргэжлийн холбоод зэрэг асар өргөн хүрээний байгууллага, бүлгийн үйл ажиллагааг хамарч буйг үл тоодгийг нэгэн тусгал хэмээн үзэж болох юм. Үнэн хэрэгтээ хөгжлийн асуудлаарх аливаа зохиол бүтээлд иргэний нийгмийн үүрэг [16] түүний ач холбогдлын талаарх ойлголтыг хөгжиж буй орнуудын нөхцөлд дэлгэрэнгүй, жишээ баримттай авч үзэх асуудал өнөө хүртэл дутагдалтай [17] хэвээр байгаагийн тод илрэл гэлтэй.

Өнөөг хүртэл иргэний нийгмийн байгууллагууд өөрсдийн нийгмийн хүрээллийн асуудлыг бодитоор анхаарч ажиллах шаардлага гарсаар байна. Тиймээс иргэний нийгмийн нөлөөллийг бэхжүүлэх зорилгоор тэд санхүүгийн болон удирдлага, манлайлалын нөөц бололцоог хангах үүднээс олон нийтийн хууль тогтоомжийн атрибут шинжийг бэхжүүлэхэд анхаарсаар байна. Энэ нь иргэний нийгэм болон түүний зохион

[16] МХЗ төсөл, НҮБХХ. “Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг хангах засаглал”, (Х. Х. Доржсүрэн П, Ed., & Эрдэнэбилэг Т, Trans.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ФСЭХ, ШУА, "Сансудай" ХХК, 2008, 91–93х.

[17] Гаус-Паша Айша. “Засаглалд иргэний нийгмийн байгууллагуудын гүйцэтгэх үүрэг”, In Ш. Ч. Дэннис Рондинэли, & Саарал З (Ed.), Төрийн захиргаа ба ардчилсан засаглал: Иргэддээ үйлчилдэг засгийн газар. (Даваадулам Ц, Trans., p. 44). Улаанбаатар, Монгол Улс: МХЗ 9 төсөл, НҮБХХ, ФСЭХ, "Адмон принт" ХХК, 2008, 142–143х.

байгуулалттай үйл ажиллагаа нь нийгмийн хүрээлэлд гардаг аливаа сорилт бэрхшээлийг шийдвэрлэхийн тулд нийгмийн болон улс төр-эдийн засаг, хүний нөөцийн чадавхыг чухлаар тавьсаар ирсэний нэг тод жишээ мөн. Тодруулбал, иргэний нийгмийн байгууллагуудын нийгэмд гүйцэтгэх нэг чухал үүрэг бол засаглалын ил тод, хариуцлагатай байдалд хяналт тавьж нийгмийг тунгалаг, эрүүл байлгахад оршдог. Энэ үүргийг өнөөгийн иргэний нийгмийн байгууллагууд бүрэн хангаж байгаа юу гэдэгт хариулт өгөх нь иргэний нийгмийн төлөвшил, хөгжлийн хандлага тодорхойлох учиртай.

Орчин үеийн өндөр хөгжилтэй болон хөгжиж буй улс орнуудын нийгмийн хөгжлийн практикт төлөвшиж буй нэг зүйл бол иргэний нийгмийн ирээдүйн дүр төлөвийг тодорхойлох, түүний хэтийн хандлагын талаарх гол шинжүүдийн нэг бол иргэний нийгмийн бие даасан байдал юм. Иргэний нийгмийн хөгжлийн эл шинжийн бүрэлдэн төлөвших үйл явц бол ардчилсан эрх үүрэг, эрх чөлөө, санал санаачилга, үйл ажиллагааны бие даасан арга хэмжээ, улс төр, эдийн засгийн болон бизнесийн хараат бус байдал, мэдээллийн чөлөөт орон зай зэрэг нийгмийн нэгдмэл шинжийн бодит тусгал. Иргэний нийгмийн мөнхүү цогц байдал нь дээр дурдсан ёс суртахуун, эрх зүй, мэдээлэл, соёлын болон эдийн засгийн гэх мэт бусад үйл ажиллагаатай нөхцөлдсөн бүрдэл төдийгүй нийгмийн түгээмэл үнэт зүйлс, ардчиллын ерөнхий үнэлэмжийн нэг цул байдлыг бүрдүүлэхэд нэн чухал нөлөөтэй.

Энэ агуулгаараа аливаа улс үндэстний иргэн, арьс өнгө, үндэс угсаа, нийгмийн байдлыг ялгаварлахгүйгээр иргэний ардчилсан эрх чөлөөг эрх үүрэг, хариуцлагын зохист харьцаанд нэгдүүлж, улмаар хуулийн хүрээнд, хүн бүрт адил тэгшээр эдлүүлэх нь иргэний нийгмийн гол шинж болон төлөших учиртайг харуулж байна. Энэ нь аливаа ард түмний амьдралын материаллаг бодит ахуй, ухамсар, оюун санааны ертөнцийн орчин ахуйгаар [18] нөхцөлддөг болохыг илтгэж буй явдал. Хэрэв энэ байдал олон улсын түвшинд иргэний нийгмийн байгууллагуудын хөгжлийн зорилтуудыг ханган биелүүлэхэд голлох байр суурийг нэгэнт эзэлж байгаа тохиолдолд энэ асуудлыг иргэний нийгмийг дэмжих чухал алхам гэж үзэх нь зүйн хэрэг юм. Тухайлбал, НҮБ-ын 2000 онд баталсан Мянганы тунхаглалд хүний тогтвортой хөгжил, ардчилсан засаглалын хоорондын харилцааг бэхжүүлэхэд иргэний нийгмийн яриа хэлцэл, уриалга голлох үүрэгтэй болохыг дурдсан. Өөрөөр хэлбэл, иргэний нийгмийн байгууллагууд нь

[18] Чулуунбаатар Г. “XX, XXI зууны зааг үеийн Монгол дахь иргэний нийгмийн төлөвшил, хөгжил”, Улаанбаатар, Монгол Улс: ФСЭХ, ШУА. «Бэмби сан» ХХК, 1999, 55х.

хөгжлийн төлөөх улс орнуудын санал санаачлагын хөтөлбөр, хүний эрхийг ханган биелүүлэхэд *“хоточ нохой”*-н үүрэгтэйгээр үндэсний болон олон улсын түвшинд хүний эрхийг дэмжин хөгжүүлэхэд амин чухал үүрэг гүйцэтгэх учиртай. Энэ утгаараа иргэний нийгмийн байгууллагууд бол ардчилсан засаглалын аливаа асуудалд онцгойлон анхаарах замаар иргэдийн бодит оролцоог бүрдүүлэхэд онцгойлон анхаарч ажиллах эрин үеийн шаардлага бий болсныг илтгэн харуулж буй явдал юм. Энэ нь иргэний нийгмийн байгууллагууд “нийгмийн капитал”-ыг бий болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэх ёстойг тодотгож байна.

Үүний бас нэгэн илрэл болох нийгмийн капитал бол хүмүүс нийтлэг эрх ашгийн төлөө бие биетэйгээ хамтран ажиллах боломжийг бий болгоход шаардлагатай холбоод, сүлжээ, хамтын үйл ажиллагааны хэм хэмжээний нэгдэл төдийгүй эдийн засгийн болон хүмүн капиталын нэгэн адил үйлдвэрлэх хүч болоод зогсохгүй энэ хирээр нийгмийн хөгжлийн хуримтлалыг бий болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэнэ гэсэн үг. Тэгэхээр иргэний нийгэм бол нийгмийн капиталыг бүрдүүлдэг байгууллын тогтолцооны суурь үндэс төдийгүй түүний үнэт зүйлс нь сайн засаглал, эдийн засгийн хөгжлийн суурь болсоор байгааг [19] судлаачид онцлон тэмдэглэсээр ирсэн. Үүний үр дүнд иргэний нийгмийг хөгжүүлэх дэлхийн нийтийн хандлага, түүнийг ойлгохуйн учир шалтгаан, гарц шийдлийг хурцаар тавих суруь үндэс болсон. Тодруулбал,

НҮБ, иргэний нийгмийн харилцааг тунхагласан дүрмийн 71 дүгээр зүйлд тэмдэглэснээр: «*... НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгмийн зөвлөл бол төрийн бус байгууллагууд болон түүний мэдлийн аливаа тулгамдсан асуудлыг хамруулан авч үзэхдээ тухайн байгууллагатай харилцан зөвшилцөх хамгийн тохиромжтой зохион байгуулалтыг хийж гүйцэтгэх; ..... мөн олон улсын байгууллагуудтай харилцан тохиролцох зарчмыг бариmтлах; ..... улмаар НҮБ-ын гишүүнчлэл бүхий улс орнуудын үндэсний байгууллагуудтай харилцан зөвшилцөж ажиллана»* ёстойг онцгойлон заасан. Үнэн хэрэгтээ иргэний нийгмийн хөгжлийн асуудал бол НҮБ-аас хэрэгжүүлж буй аливаа үйл ажиллагааны нэн тэргүүний асуудал болон тавигдаж байгааг илтгэнэ. Үүний тод жишээ бол 1990-ээд оны үеэс ТББ-уудын оролцоо, идэвх санаачилга, хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагаа нь хурдацтай нэмэгдсээр НҮБ-аас эл асуудалд онцгойлон ач холбогдол өгч олон арван тусгай бага хурлуудыг зохион байгуулсаар ирсэн байдаг. Тухайлбал, хорь гаруй жилийн тэртээ буюу 2000 оны Мянганы Тунхаглалд НҮБ-ын Ерөнхий нарийн

[19] Lisa Veneklasen. “Building Civil Society: The Role of Development NGOs”, 1994.

бичгийн дарга асан Кофи Анан «*...XXI зуунд НҮБ-ын үндсэн зорилго бол иргэний нийгэм, түүний зохион байгуулалтыг үндсэн чиглэл болгон авч үзнэ гэжээ. Харин НҮБ-ын Дүрэмт мөн [иргэний нийгмийн байгууллага]-ууд "Бид, бүгд нэг Ард түмэн" гэсэн үзэл бариmтлалыг амьдруулах тухай бидний дүрэмт бичсэнчлэн хүн бүрт эрх мэдэл өгөхийг бид Дүрэмдээ заасан бол түүнийгээ хэрэгжүүлэхийн төлөө XXI зууны дэлхийн хүн ард бүгдээрээ түүний төлөө хамтдаа ажиллах ёстой*» хэмээн хэлсэн үгэндээ онцлон тэмдэглэсэн нь дээр дурдсан НҮБ-ын дүрмийг чандлан баримтлах ёстойг илтгэсэн. явдал байв. Тэрээр мөн «*...НҮБ нь зөвхөн улс орнуудын засгийн газрууд, тэдний хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагаанд ач холбогдол өгч хамтран ажилласаар ирсэн түүхтэй. Харин одооноос эхлээд, бид бүхэн дан ганц улс орнуудын засгийн газрууд, олон улсын байгууллагуудтай тулж ажиллахаас илүүтэй тухайн бүс нутагт үйл ажиллагаа явуулж буй иргэний нийгэм, бизнесийн байгууллагууд, нутгийн иргэдийн хамтлагуудтай хамтран ажиллах аваас энх тайвныг цогцлоон бүрдүүлэхэд илүү амжилт олж чадна. Өөрөөр хэлбэл, өнөөдрийн бидний оршин буй дэлхий ертөнц бид бүхнээс, бидний бие биенээс шууд хамааруч байна»* гэж цохон тэмдэглэснийг энд онцлох нь зүйтэй. Түүний хэлсэн дээрх үгнээс үзэхэд, дэлхийн улс орнуудын засгийн газрууд дан ганцаараа тогтвортой хүний хөгжил, ардчилсан засаглалыг бэхжүүлэн баталгаажуулж үл чадах бөгөөд түүнийг ханган биелүүлэхэд иргэний нийгэм, түүний зохион байгуулалт бүхий үйл ажиллагаа, иргэний оролцоог хөхиүлэн дэмжих явдал чухал болохыг илэрхийлж байна.

Цаашилбал, иргэдийн хамтач оролцоо нь ардчилсан засаглалыг бэхжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэхээс гадна ард түмнийг илүү хүчирхэгжих боломжийг бүрдүүлээд зогсохгүй дараах арга замыг олгож байгаагаараа чухал юм. Тухайбал,

- хүний эрх, нэн ялангуяа хүний суурь эрх чөлөөг хамгаалах;
- тэдний амьдралд нөлөөлөх аливаа шийдвэр гаргахдаа өөрсдийн оролцоог хангаж, дуу хоолойгоо илэрхийлэх;
- шийдвэр гаргагчдад хариуцлага ногдуулах; мөн,
- иргэдэд шууд хамааруч буй нийгмийн асуудлууд болох хүйсийн тэгш байдал, хүрээлэн буй орчныг хамгаалах, дэлхий нийтийг хамарсан аливаа халдварт өвчлөлөөс урьдчилан сэргийлэх, хэрэв ийм зүйл тохиолдвол харилцан бие биендээ туслах, хүнлэг ёс суртахууныг төлөвшүүлэх замаар аливаа тулгамдаж буй асуудлуудыг шийдвэрлэхэд

иргэний нийгмийн санал санаачлагыг өрнүүлэх, хамтран ажиллахад манлайлан оролцох нөөц боломжийг бүрдүүлэхийг чухалчилж байна.

Хэдийгээр дээрх тэргүүний алхамуудыг улс орнууд гүйцэтгэх оролдого, санаачилга гаргаж байгаа боловч иргэний нийгмийн байгууллагуудыг хөгжлийн үйл ажиллагааны стратегийн чухал ач холбогдолтой түнш, үр нөлөөтэй боловч дутуу ашиглагдаж байгаа нөөц боломжийг зохист хэмжээнд ашиглах нь дэлхий нийтийн өмнө тулгарч буй нийтлэг эрх ашиг болсныг харуулна. Ингэхийн тулд иргэний нийгмийг дэмжин хөгжүүлэх зорилгоор иргэний нийгмийг практикийн бодлогод чиглүүлэх, цаашлаад хөгжлийн ирээдүйн хандлагад чиглэсэн иргэний нийгмийн үүрэг ролийг их бага хэмжээгээр хүлээн зөвшөөрөх зоригдол (мотиваци)-уудыг дэмжин ажиллах бодит үр дүнгээ өгнө хэмээн үзэж болно.

Дээрх санаачилгуудаас харвал, иргэний нийгмийн ирээдүйн хөгжил, түүний зохион байгуулалттай, мэргэшсэн боломжийг бүрдүүлэхийн тулд дараах боломжит хувилбаруудыг дэмжих явдал иргэний нийгмийн хөгжлийг шат ахиулах ач холбогдолтой. Ийнхүү онцлон тэмдэглэх шалтгаан нь угтаа дараах үе шаттай бодлогуудыг авч хэрэгжүүлэх хэрэгцээ, шаардлага бий болж байгаагийн тод илрэл мөн. Тухайлбал,

1. *Ядууст чиглэсэн аливаа бодлого, үйл ажиллагааны бодит хэрэгцээ, шаардлагыг өрнүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх:* Энэ хүрээнд нийгмийн эмзэг бүлгүүд, ядуус болон маригналь бүлгийнхэний хүсэл сонирхол, хэрэгцээг тодорхойлох үүднээс иргэний нийгмийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах. ИНБ-уудаас орон нутгийн бизнес, хөрөнгө оруулалтын тааламжтай орчинг бүрдүүлэх, бизнес эрхлэх, амьжиргааны төвшнээ дээшлүүлэх хөтөлбөрийг санаачлан дэмжих, нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх, сургалт явуулах, чадавхийг сайжруулах төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд хувь нэмрээ оруулах бүрэн боломжтой. Үүний тулд ИНБ-уудын зүгээс дурдсан чиглэлээр үйл ажиллагаагаа илүү өргөжүүлэх шаардагдах эх үүсвэрээр хангагдах боломжийг төр засаг, хувийн хэвшлийн зүгээс дэмжих, хамтран ажиллахад тухайлсан ач холбогдол өгч ажиллах.
2. *Тогтвортой хөгжлийг ханган биелүүлэх* хүрээнд засгийн газраас хэрэгжүүлж, баримталж буй аливаа бодлого, шийдвэр нь иргэдийн болон хүний тогтвортой хөгжлийн хэрэгцээг хангах зорилтыг биелүүлж чадахуйц бодит үйл ажиллагааг иргэний нийгмийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах. Ингэхдээ тухайн дэвшүүлсэн

бодлого, шийдвэрийн эцсийн зорилтыг амжилтад хүргэхэд иргэдийн нөхөрлөл, идэвхтэй оролцоо болоод тэдний хамтын байгууллагуудын харилцааг чухалчлахыг нэн тэргүүний алхам болгох. ИНБ-уудын зүгээс бодлого боловсруулахад идэвхтэй оролцох замаар өөрсдийн улс төрийн орон зайг бий болгож, бодлого боловсруулагчдад тухайн бодлого үйлчлэхэд гарч болзошгүй эрсдэлийг урьдчилсан тооцсон судалгаа, шинжилгээг гүйцэтгэж, гарсан үр дүн, мэдээллийг гаргах замаар бодлогын хэрэгжилтийн явцад иргэдийн ашиг сонирхолд нийцсэн хяналтын үүргээ ёс зүйтэй, шударгаар гүйцэтгэх үүргийг иргэний нийгэм илүү бодитоор гаргаж тавих. Ингэхдээ тухайн сэдвээр өрнөж буй асуудлыг тодруулсан судалгаа, мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх, бодлогын боломжит хувилбарыг боловсруулж шийдвэр гаргагч, бодлого боловсруулагчдад санал болгох, түүний араас хөөцөлдөх “шаргуу тэмцэл”-ийг зөөлөн ур чадвараар дамжуулан өрнүүлэх нь иргэний нийгмийн тогтвортой хөгжлийг хангах нөөцийг бүрдүүлэх боломжтой.

3. *Үндэсний өөриймшүүллийг дэмжих зорилгоор* засаглалыг бэхжүүлэх, түүний механизмыг сайжруулахад гадны тусламж дэмжлэгийг зохистой хэмжээнд авч хэрэгжүүлэх. Ингэхдээ тухайн улсын үндэсний эрх ашиг, иргэдийн хүсэл тэмүүлэл болоод хичээл зүтгэлд тулгуурласан ил тод, хариуцлагатай байдлыг эрэлхийлэх хэлбэрээр иргэний нийгмийн байгууллагууд нь төрөөс хэрэгжүүлж буй аливаа бодлого, үйл ажиллагаанд гол оролцогч, хууль сахиулагчид, дэмжигчидийн байр сууриар оролцож, иргэний нийгмийн хяналтын үүргийг ухамсартайгаар гүйцэтгэж үндэсний хөгжлийг бэхжүүлэхэд гол хамтрагч, тоглогч нь байхыг эрэлхийлэх.
4. *Эрхээ эдэлж, үүргээ биелүүлэх зорилгын хүрээнд* хүний эрхийг эрхэмлэн дээдэлж, чингэхдээ хүний эрхийн төлөв байдлаас үүдэлтэйгээр үүсэх аливаа эрсдэл, эрхийг зөрчлийг олон улсын байгууллагууд, үндэсний засгийн газартай хамтран ажиллах замаар нийгмийн өмнө хүлээсэн үүрэг, хариуцлагаа сахин биелүүлэхийн тулд иргэдийн оролцоог дэмжиж, зорилтот бүлгүүдийг хамарсан арга хэмжээг зохион байгуулалттайгаар авч хэрэгжүүлэхийг үндсэн чиглэлээ болгох. Учир нь иргэний нийгэм бол нийгэм, улс төр, эдийн засгийн хөтөлбөрийг үндэсний болон

орон нутгийн төвшинд боловсруулахад хамтын хүчээр манлайлан оролцох нь түншлэлийг бэхжүүлэх ач холбогдолтой.

5. *Итгэлцлийг бий болгох нь* иргэний нийгмийн төлөвшлийн нэг чухал асуудал бөгөөд түүнийг бий болгоход иргэдийн дэмжлэг, харилцан итгэлцлээс шууд хамаарах амжилт хэмээн үзэх ёстой. Учир нь иргэний нийгэм нь дээр өгүүлсэн саад бэрхшээлийг даван туулах үр өгөөжтэй хөгжлийн гол тоглогч болохын хувьд тулгамдаж буй аливаа асуудлууд, тухайлбал, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, бодлогын хүрээнд иргэний нийгмийн дуу хоолойг хөхиүлэн дэмжих, иргэдийн оролцоотой засаглалын чанарыг сайжруулахад чиглэгдсэн нийгэм, улс төр, эдийн засгийн бодлого, хөтөлбөрийг ямар нэгэн зээл тусламжаар худалдаж авах боломжгүйг ухамсарлаж, түүнийг хамтын хүч, итгэцлээр дамжуулан ялан дийлэх учиртай. Ингэхдээ мэргэжлийн холбоод, хувийн хэвшил, засгийн газар, иргэний нийгмийн байгууллагуудын хамтын хүчээр манлайлан оролцох түншлэлийг бий болгож, итгэлцлийг бий болгон бэхжүүлэх шаардлагатай. Итгэлцэлийг бий болгохын тулд, юуны өмнө иргэний нийгмийн байгууллагуудаас бодлогын өөрчлөлт хийхэд шахалт үзүүлэх сүлжээ, бүлгийн зарчмаар ажиллах, олон нийтийн дэмжлэгийг хүлээж байгаагаа харуулахыг зорих нь иргэний нийгмийн хөгжлийн нэг чухал алхам болно.

Ардчилсан хөгжилд иргэний нийгмийн оролцоог хангах зарим шилдэг туршлагуудаас дурдахад хамгийн шилдэг жишээ болох дараах улс орнуудыг онцолж болохоор байна. Үүнд:

- Норвеги Улсын хувьд хүчирхэг иргэний нийгмийн байгууллагуудаараа алдартай бөгөөд тус улсын засгийн газар иргэдийн идэвхтэй оролцоог дэмжих замаар ИНБ-уудтай бодлогын асуудлаар хамтран ажилладаг гэсэн утгаараа төрийн байгууллагад итгэх иргэдийн итгэл өндөр байдагаараа онцлогтой.
- Швед Улсын хувьд иргэний нийгмийг санхүүжүүлэх уян хатан механизмтай учраас шведийн иргэдийн санаачлага өндөр байдаг нь ийнхүү иргэдийн оролцоог дэмжих суурь болдог байна. Тус улсын засгийн газраас нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх, ардчиллын үнэт зүйлсийг дэмжих чиглэлээр иргэний нийгмийн байгууллагуудтай нягт хамтран ажилладагаараа онцлог.

- ХБНГУ-ын хувьд бодлогын сурталчилгаа, байгаль орчны асуудал, хүний эрхийн чиглэлээр чухал үүрэг гүйцэтгэдэг олон талт, идэвхтэй иргэний нийгмийн байгууллагуудтай. Тус улсын иргэний нийгмийн байгууллагууд гол онцлог нь хамтын хүчин чармайлтаар ардчиллыг тогтвортой байлгахад түлхүү анхаардаг байна.
- Канадын иргэний нийгмийн байгууллагууд төрийн бодлогын хэлэлцүүлэг, олон нийтийн санаачилгад идэвхтэй оролцохын зэрэгцээ иргэний боловсролыг дэмжиж, олон төрлийн хөтөлбөрөөр дамжуулан ардчиллын төлөөх иргэдийн оролцоог илүү дэмждэг.
- Өмнөд Африкын хувьд Апартейдийн дараах үеийн нийгэмд хүний эрх, ардчилсан засаглалыг дэмжих чиглэлээр иргэний нийгмийн идэвхтэй оролцоог хөгжүүлж, улмаар иргэний нийгмийн байгууллагууд сурталчилгаа хийх, сонгуулийн үйл явцыг хянах, нийгмийн шударга ёсыг сахин хамгаалахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг байна.
- Бразилийн хувьд хүчтэй иргэний нийгмийн байгууллагуудтай бөгөөд ихэвчлэн нийгмийн болон байгаль орчны эрхийг хамгаалахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тус улсын иргэний нийгмийн байгууллагууд бодлого боловсруулж, ард түмний хөдөлгөөнийг идэвхжүүлж, ардчиллын талаарх олон нийтийн яриаг дэмждэгээрээ онлогтой.
- Индонезийн хувьд ардчилалд шилжсэн цагаас хойш Индонез улс засаглал дахь иргэний нийгмийн оролцоо, тэр дундаа сонгуулийг ажиглах, хүний эрхийг хамгаалах үүргийг улс төрийн шинэчлэлд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн.
- Тунис улсын хувьд арабын өнгөт хувьсгалын дараа тус улсын улс төрийн яриа хэлэлцээ, хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, ил тод байдлыг хангахад иргэний нийгмийн идэвхтэй үүрэг гүйцэтгэсний ачаар ардчилалд ихээхэн ахиц дэвшил гаргасан.
- Энэтхэгийн хувьд олон төрлийн иргэний нийгмийн байгууллагууд байгаль орчны асуудлаас эхлээд хүний эрх хүртэл янз бүрийн чиглэлээр ажилладаг. Тэд гадуурхагдсан бүлгүүдийг дэмжих, орон нутгийн болон үндэсний түвшинд бодлогод нөлөөлөхөд чухал үүрэг гүйцэтгэдэгээрээ сайн туршлага болдог.
- АНУ-ын хувьд олон тооны ТББ-ууд болон олон нийтийн байгууллагууд нөлөөллийн янз бүрийн үйл ажиллагаанд оролцож, иргэний нийгмийн олон жилийн уламжлалтай. Тэд сонгогчдын эрхийг хангах, сонгуулийг хянах, бодлого боловсруулахад оролцох чиглэлээр ажилладаг онцлогтой.

Дээр жишээ болгон дэвшүүлсэн улс орнуудын хувьд ардчиллыг хөгжүүлэхэд иргэний нийгмийн оролцоог дэмжих замаар илүү бат бөх, иргэдийн оролцоотой засаглалыг бий болгоход хувь нэмрээ оруулах үр дүнтэй олон арга, механизмыг харуулж байгаараа онцлог болохыг дээрх улсуудын жишээг сайн туршлага хэмээн үзэж болохоор байна.

Азийн улс орнуудын дундаас Индонез улсын жишээ ардчилсан хөгжилд иргэний нийгмийн оролцоо үр дүнтэй байдгийн жишээ болгон ихэвчлэн дурдагддаг. Индонезийн шилдэг туршлагыг харуулсан зарим гол онцлогийг дараахбайдлаар танилцуулж байна.

Иргэний нийгмийн идэвхтэй байгууллагууд (ИНБ) нь ихэвчлэн хүний эрх, байгаль орчныг хамгаалах, ардчиллыг дэмжих, нийгмийн шударга ёс зэрэг янз бүрийн асуудлыг шийдвэрлэдэг ИНБ-ын идэвхтэй сүлжээ болохын хувьд тус улсын загсийн газартай хамтран ажиллах зарчмаар бусад төрлийн үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллагуудтай нягт хамтран ажилладаг байна.

Сонгуулийн хяналт тавих, сонгуулийн чөлөөт, шударга үйл явцыг хангахад иргэний нийгэм чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тухайлбал, тус улсын **Сонгуулийн Хяналтын Сүлжээ (JPPR)-ний бүлэг** нь сонгуулийн ажиглалт хийж, зөрчлийн талаар мэдээлдэг нь сонгуулийн шударга байдлыг нэмэгдүүлэхэд чухал хувь нэмэр оруулдаг байна.

Хүний эрхийн төлөөх сурталчилгаа нь энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ИНБ-уудын хувьд хүний эрх, эрх зүйн шинэчлэлийн төлөө идэвхтэй тэмцдэгээрээ онцлогтой аж. Тухайн байгууллагууд нь хүний эрхийн зөрчлийг хянаж, бодлогыг сайжруулах зөвлөмжийг өгдөг байна.

Өвсний үндэс хөдөлгөөн буюу Индонезийн иргэний нийгэм нь байгаль орчны идэвхжилээс эхлээд орон нутгийн засаглал хүртэлх чухал асуудлуудын эргэн тойронд олон нийтийг дайчлах хүчтэй хөдөлгөөнөөр тодорхойлогддог. Валхи (Индонезийн хүрээлэн буй орчны форум) зэрэг бүлгүүд байгаль орчны тогтвортой байдал, олон нийтэд түшиглэсэн санаачилгад анхаарлаа хандуулдагаараа онцлог. Олон нийтийн оролцооны хувьд Индонезийн засгийн газар засаглалд олон нийтийн оролцоог дэмжсэн хууль эрх зүйн зохистой орчинтой. Эрх зүйн эл таатай орчин нь иргэний нийгмийнхэн олон нийтийн хэлэлцүүлэгт оролцож, хууль тогтоомж,

бодлогын талаар саналаа өгч, улмаар иргэдийн дуу хоолойг сонсдогоороо сайн туршлагын жишээ болдог.

Чадавхыг бэхжүүлэх хүрээнд төрийн бус байгууллага, сангууд анхан шатны байгууллагуудын чадавхийг бэхжүүлэх, нөлөөлөл үзүүлэх, иргэний боловсролын чиглэлээр сургалт явуулахад голлон анхаардаг нь иргэний нийгмийн бодлого, засаглалд нөлөөлөх ерөнхий үр нөлөөг дээшлүүлдэгээрээ өнөөдөр Азийн улс орнууддаа тэргүүн туршлага болж байна. Дээр дурдсан Индонезийн энэ туршлагаас харахад тус улсын иргэний нийгэм ардчилсан хөгжилд хувь нэмэр оруулах үндсэн үүргээ гүйцэтгэх боломжтойг харуулж байна. Тус улсын иргэний нийгэм засаглалд идэвхтэй оролцох, эрхийг хамгаалах, ард түмнийг дайчлах замаар бүс нутагтаа ардчиллыг хөгжүүлэх динамик хандлагыг харуулж байна [20].

Дүгнэлт

Эцэст нь тэмдэглэхэд, иргэний нийгэм бол иргэд, төрийн хоорондын харилцан үйлчлэл, хамтын ажиллагааг холбогч гүүр болох утгаараа, иргэний нийгэм бол иргэдийн санал санаачилгыг өрнүүлэх, тэдний үйл ажиллагаа, оролцоог идэвхижүүлэх, төрийн шийдвэр гаргах үйл явцад оролцоход иргэдийн зөөлөн ур чадварыг нэмэгдүүлэх, иргэдэд нийгмийн үнэт зүйлсэд суралцахад нь үнэнч туслагч, холбогч байх үндсэн зарчмаасаа ухрахгүй үргэлжийн идэвх, санаачилгатай, эгэх холбоотой ажиллах ёстой дээр дэвшүүлсэн алхамуудаар дамжуулан гүйцэтгэх учиртай.

Ийнхүү тэмдэглэсний учир нь ардчилсан нийгэм дэх иргэний нийгмийн хөгжил, үүрэг, оролцооны асуудлуудыг дараах тодорхой саналуудаар хөндөн гаргаж ирэхийг зорьсон юм. Тухайлбал,

Иргэний нийгмийн тодорхойлолт, үүрэг, роль гагцхүү иргэний нийгмийн янз бүрийн тодорхойлолт, үндсэн үүргүүд болох бодлогын шинжилгээ хийх, төрийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, нийгмийн капитал бий болгох, иргэдийг улс төр, нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцуулах, амьжиргааг дээшлүүлэхэд хувь нэмэр оруулах зэргийг төрийн бүтэцээс ялгагдах онцлог шинж чанаруудаар тайлбарлан гаргах. Ингэснээр иргэний нийгмийн хөгжил, түүний төлөвшилд суурь хүчин зүйлс болон нөлөөлж буй байдлуудыг илүү нарийвчлан дэвшүүлсэн.

Онолын үндэслэлийн хувьд иргэний нийгмийн онолын үндэс суурь нь 1990-ээд оноос хойших ардчиллын хөгжлийн чиг хандлага, нео-

[20] Perspectives, G. “https://icscentre.org/”, 2024.

модерницазийн онол, ардчиллын үзэл санаа, үнэт зүйлсийг ойлгох, хэрэгжүүлэх, иргэний нийгмийн хөгжилд тулгарч буй асуудлуудаар хөндөн гаргаж тавьснаар иргэний нийгмийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг илүү бодитоор дэвшүүлж үр дүнтэй хэрэгүүлэх алхамуудыг онцлон гаргах оролдлогыг хийсэн.

Иргэний нийгмийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны хувьд вуны өмнө иргэний нийгмийн байгууллагуудын төрөл (мэргэжлийн холбоод, соёлын байгууллагууд, шашны байгууллагууд, нийгмийн хөдөлгөөнүүд гм) тэдгээрийн нийгмийн хөгжилд гүйцэтгэх үүрэг, үйлчилгээг хүргэх, төр, иргэний хоорондын зуучлах, иргэдийн эрхийг хамгаалах, ашиг сонирхлыг тодруулах гарцыг дэвшүүлсэн. Ингэхдээ улс төрийн боломжийн бүтэц (POS) онолын үүднээс Даг МакАдамын дэвшүүлсэн улс төрийн боломжийн бүтцийн (POS) онолыг социологийн сэтгэлгээнд суурилсан байдал, нийгмийн хөдөлгөөнүүд болон төрийн харилцан үйлчлэлд анхаарал хандуулахын чухалчилсанаараа онцлогтой.

Иргэний нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага болон ирээдүйн дүр төрхийг тодорхойлох, иргэний нийгмийн бие даасан байдал, ардчилсан эрх үүрэг, санал санаачилга, үйл ажиллагаа, улс төр, эдийн засгийн хараат бус байдал, мэдээллийн чөлөөт орон зай зэрэг нийгмийн нэгдмэл шинжүүдийг иргэний нийгмийг дэмжих арга замуудаар тодруулахдаа ядууст чиглэсэн бодлого, үйл ажиллагааг дэмжих, тогтвортой хөгжлийг хангах, үндэсний өөриймшүүлэлийг дэмжих, хүний эрхийг эрхэмлэх, итгэлцлийг бий болгох зэрэг иргэний нийгмийг хөгжүүлэх чиглэлээр тодорхой саналуудыг дэвшүүлэв. Ингэхдээ ардчилсан хөгжилд иргэний нийгмийн оролцоог дэмжсэн улс орнуудын туршлагыг Норвеги, Швед, ХБНГУ, Канад, Өмнөд Африк, Бразил, Индонез, Тунис, Энэтхэг, АНУ зэрэг орнуудын иргэний нийгмийн хөгжлийн онцлон гаргахыг хичээснээрээ энэхүү өгүүлэл онцлогтой хэмээн хэлж болно.

Эцэст нь дүгнэхэд иргэний нийгмийн үүрэг, оролцоог идэвхжүүлэх, төрийн шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох боломжийг нэмэгдүүлэх, иргэдэд нийгмийн үнэт зүйлсэд суралцахад туслах үндсэн зарчмуудыг баримтлан ажиллах ёстой хэмээн үзэж байна.

Ашигласан ном зүй

Ганбат Д, Чулуунбаатар Г, ба бусад. (2006). *Ардчилсан засаглал, нээлттэй нийгмийн нэр томьёоны тайлбар толь.* Улаанбаатар, Монгол Улс : ННФ, "Адмон принт" ХХК.

Даваадулам Ц. (2010). *Засаглалын үзэл бариmтлал, нэр томьёоны тайлбар толь бичиг.* ((ред) Саарал З, Ed.) Улаанбаатар, Монгол Улс: МХЗ 9 төсөл, НҮБХХ, "Мөнхийн үсэг" ХХК.

Чулуунбаатар Г. (2009). *XX, XXI зууны зааг үеийн Монголын улс төрийн өөрчлөлт, ардчиллын хөгжил.* ((тех. редактор). Хатанболд О, Ed.) Улаанбаатар, Монгол Улс: "Сансудай" ХХК.

CIVICUS. (2005). *CIVICUS Report* . Ulaanbaatar.

Гаус-Паша Айша. (2008). Засаглалд иргэний нийгмийн байгууллагуудын гүйцэтгэх үүрэг. In Ш. Ч. Дэннис Рондинэли, & Саарал З (Ed.), *Төрийн захиргаа ба ардчилсан засаглал: Иргэддээ үйлчилдэг засгийн газар.* (Даваадулам Ц, Trans., p. 44). Улаанбаатар, Монгол Улс: МХЗ 9 төсөл, НҮБХХ, ФСЭХ, "Адмон принт" ХХК.

ФСЭХ, ШУА. (2014). *Монгол дахь иргэний нийгмийн төлөвшлийн философи, улс төр, эрх зүйн асуудал.* (Д. Д. Чулуунбаатар Г, Ed.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ФСЭХ, "Адмон принт" ХХК.

Энхтүвшин Б, Чулуунбаатар Г. (2005). *Үндсэн хууль ба Монголын Улсын ардчилсан хөгжил. Монгол Улсын ардчилсан хөгжил ба Үндсэн хууль.* УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв. Улаанбаатар: УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв.

Хантингтон С. (2005). *Иргэншил хоорондын мөргөлдөөн, шинэчлэгдэн буй дэлхийн дэг журам. О.* (Баярхүү Д, Trans.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ННХ, "Мон-сударˮ ХХК .

Hans-Joachim Lieber. (1991). *Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart.* Berlin: Bundeszentrale fuer polische Bildung,.

Seymour M.Lipset. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics.* Garden City, NY, USA: Doubleday & Company. Retrieved from Political Man: The Social Bases of Politics. Doubleday & Company. Garden City. : https://www.questia.com/read/23560918/political-man-the-social-bases-of-politics.

Фукуяама Ф. (2006). *Түүхийн төгсгөл ба сүүлчийн хүн.* ((ред). Бошигт Н, Ed., & (орч). Цог Ш, Trans.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ННФ., "Адмон принт" ХХК.

UNDP. (2011). *Democratic Governance Reader. A Reference for UNDP Practitioners.* NY, USA: UNDP.

UNDP. (2005). *Guide to Civil Society Organizations working in Democratic Governance.* NY, USA: UNDP.

Чулуунбаатар Г. (2009). *XX, XXI зууны зааг үеийн Монголын улс төрийн өөрчлөлт, ардчиллын хөгжил.* Улаанбаатар, Монгол Улс: "Сансудай" ХХК.

МХЗ төсөл, НҮБХХ. (2008). *Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг хангах засаглал.* (Х. Х. Доржсүрэн П, Ed., & Эрдэнэбилэг Т, Trans.) Улаанбаатар, Монгол Улс: ФСЭХ, ШУА, "Сансудай" ХХК.

Чулуунбаатар Г. (1999). *XX, XXI зууны зааг үеийн Монгол дахь иргэний нийгмийн төлөвшил, хөгжил.* Улаанбаатар, Монгол Улс: ФСЭХ, ШУА. «Бэмби сан» ХХК.

Lisa Veneklasen. (1994). Building Civil Society: The Role of Development NGOs.

Perspectives, G. (2024). *https://icscentre.org/.*

THE ROLES AND STATIBILITY OF CIVIL SOCIETY IN A DEMOCRATIC SOCIETY

Abstract: This research article attempted to delve into the evolution, role, and participation of civil society in democratic societies. It examines various definitions of civil society, emphasizing its unique characteristics such as policy analysis, government oversight, fostering social capital, promoting civic involvement, and improving livelihoods. The study investigates the theoretical foundations of civil society, including the transformation of democracy, neo-modernization theory, and the integration of democratic values. By exploring the influence of civil society, the analysis underscores the significance of civic engagement and participation in political and social life, alongside the function of civil society in problem-solving, advocacy, and public policy formation.

This research article analyses civil society organizations' roles as essential actors in bolstering human rights, enhancing good governance, and fostering sustainable development, while also examines their efforts to promote democracy, protect civil liberties, and drive social change. By looking into the impact of civil society organizations in these various aspects, the study highlights the critical link between strong civil society engagement and robust democracy. The article also examines successful strategies for strengthening civil society engagement, including fostering public trust, supporting human rights, and promoting policies that enable active citizen involvement.

Key words*:* Civil society, Democracy, Governance, Participation, Human rights etc.,